

A „BÉCSI ÉS A BUDAPESTI STEKEL” ARCAI A FREUD–FERENCZI LEVELEZÉSBEN*

Hárs György Péter

A címről.¹ Nem tévedés. Bár Stekel csak egy volt – természetesen a bécsi –, Ferenczi nevezi így Feldmann Sándort egy Freudnak szóló levélben 1923. március 14-én. Fontos a dátum, mert Feldmann sem volt mindig „budapesti Stekel”, sem pedig „a mi Stekelünk” (1925. március 30.), és megítélése nagyban összefügg a bécsi Stekel Freud és Ferenczi általi megítélésével. Történetünk tehát több szálon fut – időben is. Az egyik Stekel személyiségének és munkásságának zűrésen és zavarosan váltakozó megítélése a levelezésben, a másik Feldmann „prestekeliánus” korszakáé, a harmadik pedig az aktív analitikus Feldmanné. Utóbbi kettő között a cezúrát az 1923-as év jelenti, amikor is „Feldmann Sándort – Freud személyes utasítására – az ortodox pszichoanalitikusok egyesülete »kilépésre bírta«. Az ügy pontos részletei nem deríthetők ki; *Hermann Imre* öt évtized múltával, a hetvenes évek elején sem volt hajlandó részletesen beszélni róla.” (Harmat 1994, 212.). Harmat valószínűleg a levelezést is követi, amikor *kiléptetésről* beszél – ott a „kivégzés” szó olvasható (Freud/Ferenczi 2004, 156., 1923. január 22.) –, Feldmann ugyanakkor már az adott

* Ez az írás az OTKA T46600 sz. kutatási projektjének keretében készült. Ahol külön nem jelzem, kiemelések az eredetiben. Az idézetekben megtartottam az eredeti írásmódot.

¹ Wilhelm Stekel (1868–1940), bukovinai születésű bécsi ideggyógyorvos. Feldmann Sándor (1890–?), 1919 júniusától valószínűleg 1923-ig tagja a magyar pszichoanalitikus egyesületnek. Mindkettőjükéről bővebben lásd: Hárs 2003.

évben *kiválást* említ (Feldmann 1931, III.). Hermann így emlékszik: „Egyedül Feldmann Sándort voltunk kénytelenek Freud személyes utasítására kilépésre bírni, s így ő a stekelistákhoz csatlakozott, de ő mindig hozzánk tartozónak érezte magát, nem jó szívvel lépett át Stekel követőinek egyesületébe. Egyszer Feldmannal kapcsolatban kerestem fel Freudot.” (Harmat 1991, 134-135.). Ennyi...²

Hallgattassék meg a másik fél is. Jellemző, hogy mennyire más-ként élte meg a két oldal, Freud és Ferenczi, illetve Feldmann a kritikus eseményt, bármi volt is az. A köztük lévő nyílt konfliktusra és polémiákra, amit Ferenczi robbantott ki, csak évekkel később, 1930-ban került sor (lásd: Hárs 2003). Feldmann sem előtte, sem utána nem nyilatkozott explicit módon elmarasztalóan „a hivatalos és vég-rehajtóvá kinevezett magyar analitikus”-ról (Feldmann 1930a, 5.), Freudról pedig tudtommal soha nem tett rosszalló kijelentéseket. Magatartására nézve irányadó lehet *A férfi impotenciája és annak gyógyítása* című, először éppen 1923-ban megjelent könyvének még az 1931-es kiadásban is változatlanul hagyott Előszava: „Külön köszönettel kell adóznom kollégáimnak, kik bizalmukkal kitüntettek és akiknek segítségével az aránylag értékes beteganyaghoz jutottam. Különösen azóta becses nekem ez a bizalom, amióta a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesületből kiváltam. Ezzel a kiválással elvi álláspontom egy árnyalattal sem változott meg. Maradtam a régi freudista, aki voltam.” (Feldmann 1931, III.).

A mozgalmi vihar elültével Feldmann ugyanolyan természetességgel támaszkodik Ferenczi eredményeire, meg sem kérdőjelezve annak *szakmai* hozzáértését, mint azelőtt. Többször is hivatkozik Ferenczi nagy témáira és/vagy mára klasszikusnak számító műveire. Így 1925-ben például – lábjegyzetben – *A valóságérzék fejlődésfokaira* (Feldmann 1925/1998, 32.), és a szimbolikára: „A hídszimboliká-

² „A Feldmann-ügy most már valószínűleg örökre kideríthetetlen epizódja marad a magyar pszichoanalízis történetének. [...] Később Feldmann kivándorolt Amerikába, s pszichoanalitikus lapokban publikált; valószínűleg sikerült tehát – már Freud halála után – »visszaszivárognia« a nemzetközi egyesületbe.” (Harmat 1991, 135. old., 4. jegyz.)

val előttem már Ferenczi behatóan foglalkozott, az itten közlendő eset is csak az ő állításait igazolja.” Lábjegyzetben: „Ferenczi: *Die Symbolik der Brücke*. És Ferenczi: *Die Brückensymbolik und die Don-Juan Legende*. Intern. Zeitschr. Für Psychoanalyse 1921/2 és 1922/3.” (uo. 62.). Ugyanebben a művében Feldmann kétszer is használja a patoneurózisok elméletét: „Ugyanaz a jelenség, melyet Ferenczi, a háború súlyos kozmetikai sérültjeinél leírt; ezeknél is, a súlyosan narcisztikus sérülés, az énszeretést túlfokozta és »patoneuróziist« (Ferenczi) vont maga után.” (uo. 50.). „Ebben az értelemben a terhességi neurózis egy patoneurózis (Ferenczi).” (uo. 176.). Az *Idegesség és ösztönélet* című, évszám nélküli tanulmánygyűjteményében Ferenczinek a ticről írott nézeteire épít, másutt a trágár szavakról szóló eszme-futtatásra. „Ferenczi mutatott rá a ticnek arra a formájára, melyet egy narcisztikus betegségnek foghatunk fel.” (Feldmann é.n., 123.). „Egy kitűnő és mély szántású dolgozatban (»A trágár szavak lélektani jelentősége«. Lélekelemzés.) Ferenczi is különös figyelemre méltatja ezt a jelenséget.” (Feldmann 1931, 34.)³ Már az eddig idézettekben is nyilvánvaló, hogy Ferenczi munkásságát Feldmann megkerülhetetlennek tartja, nézeteit sokszor saját kutatásaival, tapasztalataival is igazolja, s értékelése időnként („kitűnő és mély szántású dolgozat”) meglepően méltató.

Van két, nagy jelentőségű elméleti újítása Ferenczinek, amelyekre Feldmann többször is kitér. Ezek: az anya- és apahipnózis és a Thalassa-gondolat. Az első meglétét Feldmann további kommentárt nem igénylő tényként fogadja el: „A suggestio *Ferenczi* megállapításai szerint – aki apasuggestiót, tehát szigorú, erélyes formában történőt és anyasuggestiót, tehát szelíd, kérlelő formában történőt különböztet meg – az ember szüleihez való infantilis libidinózus viszonyán alapszik.” (Feldmann 1931, 9.) és „Ez is mutatja, hogy a hypnózis tulajdonképpen a medium sexuális alávetettségi kívánságain épül fel. (Lásd *Ferenczi* felfogását az apa- és anyahypnózisról.)” (Feldmann 1931, 118.). A Thalassa-gondolat azonban már elméleti továbbhal-

³ Legújabbban: Ferenczi 2000. [Valójában „A trágár szavakról. (Adalék a szexualitás lappangási korszakának lélektanához)” címmel a *Lelki problémák a pszichoanalízis megvilágításában* c. gyűjteményes kötetben (1912, 96-111.), és nem a *Lélekelemzés* c. kötetben jelent meg. (A szerk.)]

adásra készíti, elsősorban saját vezérmotívumának, az impotenciának irányába: „Más esetben az analerótika inkább a széklet visszatartásában nyilvánul meg. Tulajdonképpen ezt kell primaernek tekintenünk, míg az előbbit [ejakuláció szerű defekáció koitus előtt – H.Gy.P.] inkább az urethralqualitás átvonulását [jelentí – H.Gy.P.] az anális zónára (*Ferenczi*).” (Feldmann 1931, 82.). E rövid megjegyzés mellett érdemes idézni azt a hosszabb, szinte rajongó hangvételű fejtegetést, ami nyilvánvalóan még a Thalassa⁴ megjelenése előtti Ferenczi-hatást mutatja, s vagy a hivatkozott előadás eltérő szövegének vagy Feldmann félreértésének tudhatóak be a Thalassa-könyvben leírtaktól való különbségek (ott például a sperma és a pénisz azonosítása nem csupán a neurotikusok „kiváltsága”): „A Berlinben megtartott hetedik nemzetközi psychoanalitikus kongresszuson [1922. szeptember] *Ferenczi* rövid és geniális vázlatát adta egy »genitális teóriának« [*Ferenczi* Thalassa-elmélete]. Magyarázata akar az lenni azoknak a folyamatoknak, melyek a koitus alatt végbemennek. [...] *Ferenczi* teóriája tulajdonképpen folytatása az *Abraham* által megkezdett kidolgozásnak. [...] *Ferenczi* jelentős lépéssel tovább megy. [...] Megfelelő esetek analízise teljesen igazolja a *Ferenczi* által megkonstruált teóriát, mely maga is a praxis tapasztalatain épült fel. Ő előtte már *Abraham* figyelmet fordított ennek a betegségnek [ejaculatio praecox, ejaculatio retardata, impotentia ejaculandi, aspermata – H.Gy.P.], de tiszta fogalmainkat felőle csak a *Ferenczi* által nyújtott áttekintés után nyerhettünk. [...] Neurotikusoknál, kikenél különösen a kasztrációs aggodalom van jelen, a sperma a penissel azonosítatik (*Ferenczi*) és az ejaculatio mint kasztráció szerepel. [...] Mikor a genitálé válik a libidófejlődés befejeztével vezérlő zónává, az már egy kész urethro-anális amphimixist talál maga előtt (*Ferenczi*), hozzáértve az onto- és phylogenetikus rokonságát ezeknek a funkcióknak. [...] A nevelés is elősegítheti tehát »az análqualitás átvitelét a hólyagra, az urethralqualitását az anusra« (*Ferenczi*)⁵ olyformán, hogy az ejaculatio mint diarrhöa az anuson át történik, az análqualitás pedig az ejaculatio visszatartásában

⁴ Ferenczi S., *Thalassa: A Theory of Genitality*. Eredetileg: *Versuch einer Genitaltheorie* (1924), magyarul: *Kasztrófák a nemi működés fejlődésében* (1929/1997).

⁵ Lásd: Ferenczi 1929/1997.

nyilvánul meg.” (Feldmann 1931, 88-90.). Több mint hetven év távoból Feldmann sorai őszintének tűnnek, és nem mutatják a sértődött-ségnek semmi jelét.

Hullámszó viszonyok (1912-ig). A levelezésben Ferenczi és Stekel közvetlen kapcsolatának minéműségére nem találunk utalást. Úgy tűnik, Ferenczi számára folyamatosan Freud aktuális viszonyulása volt mérvadó, az pedig időről időre változott. Kezdetben, 1908-ban, Ferenczi Stekellel való együtt említése még egyértelműen elismerésnek számított: „a nép számára az Ön, valamint Stekel és Steiner⁶ kutatásai kielégítőek” (Freud/Ferenczi 2000, 77.). Stekelnek Freud a tízes évek elején még a szimbólumok és álmok avatott szakértőjének szerepét szánta; ezzel a kategorizálással egyszerre dicsérte, és vont a kétségbe más irányú képességeit. Ferenczi a megítélésben legalábbis követte, ha túl nem szárnyalta mesterét: „Stekel álomanalízisei⁷ részben igen jók, helyenként »el vannak puskázva«.” (Freud/Ferenczi 2000, 208.). Freud minden alkalmat megragadott Stekel önállóságának korlátozására – természetesen érdemei elismerése mellett: szorgalmazta, hogy Stekel „saját” témáiból tartson előadásokat, „bizottságokat” (ma inkább kutatócsoportnak mondanánk) szervezett azok köré, és vezetőül Stekelt javasolta, támogatta Stekelék lapjának megjelenését: „Stekelt föl akarom kérni, hogy a szimbólumok és tipikus álmokról tartson előadást, ami egy közös kutatás megalapozása lehetne. Azután ő lehetne az erre megválasztott bizottság vezetője, akit jól lehet hasznosítani, ugyanakkor meg a többiek sakkban tartják.”⁸ (Freud/Ferenczi 2000, 244.), „Egy bizottság – Adler, Stekel, Steiner, Federn⁹, Hitschmann¹⁰, Sadger¹¹ – foglalkozik a szükséges új

⁶ Steiner, Maximilian (1874–1942), osztrák orvos, a Szerdai Társaság tagja.

⁷ Beiträge zur Traumdeutung. In: *Jahrbuch*, 1909, 2. 458-512.

⁸ Lásd a 15. jegyzetet.

⁹ Federn, Paul (1871–1950), osztrák orvos, pszichoanalitikus, belgyógyász, a Szerdai Társaság tagja.

¹⁰ Hitschmann, Eduard (1871–1957), belgyógyász, analitikus, 1922-től megszűnéséig a bécsi pszichoanalitikus ambulancia vezetője.

¹¹ Sadger, Isidor (1867–1942), bécsi ideg orvos, a Szerdai Társaság tagja.

rendezvényekkel. [...] A legújabb dioszkurok, A[dlér]- St.[ekel], egy központi ψα lapot¹² szándékoznak kiadni, amely a Jahrbuch nehéztüzérsége mellett a lövészek és a gyalogosok feladatát látná el.” (Freud/Ferenczi 2000, 263.).

Freud ezekkel a lépéseivel egyaránt kívánta megadni Stekelnek a szakmai elismerést és a (korlátozott) vezetői hatalmat. Mindamellet ugyanekkor, 1910-ben, megkezdődik a levelezésben Stekel jellemének kikezdése, megbízhatóságának és egyenességének kétségbevonása: „Stekel elemében volt¹³ [...] Stekelnek is megszerezte az egyéb ambícióinak megfelelő pótléket.¹⁴ Mindazonáltal ez [Jung és a zürichiek hozzáállása – H.Gy.P.] örvedetesebb, mint a zsidó reakció (Stekelnél) – amely nem kevésbé szorul ellenőrzésre.” (Freud/Ferenczi 2000, 259-260.).

Nemcsak Stekelt, az embert, hanem Stekelt, a tudóst is kezdi Freud előbb kétes becsületű munkatársként, majd egyre inkább (Adlerrel együtt) koloncként kezelni: „Deuticke¹⁵ nehézségeket támaszt az új Zentralblatt elé, mert nem tartja megbízhatónak Stekelt. Mindenféle fölösleges dolgot hordott össze neki, amitől D.[euticke] arra következtetett, hogy nincs biztosítva a lap szigorúan tudományos jellege.” (Freud/Ferenczi 2000, 268.). Stekel kvalitásai nemcsak szerkesztőként vonódtak kétségbe, hanem olykor szerzőként is: „Stekel bírálatát Neutra¹⁶ könyvről a heves felháborodás miatt ki kellett hagyni.” (Freud/Ferenczi 2000, 291.). Ferenczi, ahol lehet, lelkesen kontrázik: „Nemrég kapcsolatba lépett velem [Dr. Rosti államügyész – H.Gy.P.], lelkesedik az Ön műveiért, Stekel írásmódjával azonban nem tud megbarátkozni.” (Freud és Ferenczi 2000, 380.). Hogy Ferenczi az

¹² *Zentralblatt für Psychoanalyse* szerkesztői: Adler és Stekel.

¹³ Második nemzetközi pszichoanalitikus kongresszus, 1910. március 30-31, Nünberg. Stekel előadása: Vorschläge zur Sammelforschung im Gebiete der Symbolik und der typischen Träume [Javaslatok a szimbolika és a tipikus álmok témájának közös kutatására].

¹⁴ Bizottsági vezetői poszt, lásd: Freud/Ferenczi 2000, 244.

¹⁵ Deuticke, Franz (1850–1919), kiadó. A lap végül a Bergmann kiadónál jelent meg.

¹⁶ Wilhelm Neutra: *Briefe an nervöse Frauen* (Drezda–Lipce, 1909). A könyvről Freud bírálata jelent meg.

általa idézett álláspontot maga is osztja, az számos levélből kiderül: „Stekel könyvét¹⁷ erős nemtetszéssel olvasom. Szégyellem magam, hogy egy analitikus ilyesmit jelentethetett meg. Ami értékes benne, az elférne egy kis füzetecskében, a többi a beavatottak számára hasznavehetetlen – a kívülállók számára pedig káros. Sokminden egyenesen hazug benyomást kelt. Valamelyikünknek végre rá kellene szólni magát, hogy állást foglaljon az ilyen publikációkkal szemben. Ha kívánja írok erről egy beszámolót a Jahrbuch számára. [Még jobb volna ezt a szerepet egy távolabbi és köztisztelőnek örvendő személyre, például Putnamre ruházni.]” (Freud/Ferenczi 2000, 386.). Annál is inkább osztja örömmel – és bizonyára meggyőződéssel – Freud hozzáállását, mert neki jut az „ellenőr” szerepe Stekel fölött: „Talán ellenőrizhetné ilyen módon [egy bizonyos beteg analízisében – H.Gy.P.] a Stekeltől várható új szimbólumokat.”¹⁸ (Freud/Ferenczi 2000, 337.).

Stekel persze nem mindig negatív szereplője a levelezésnek; nevének említése sokszor közömbös, sokszor pedig kifejezetten elégedett és méltányoló hangvételi. Néhány példa az első típusra, a legkülönbözőbb időkből a szakítás előtt: „Jövő szombaton egyik betegemmel, akit impotencia miatt hosszabb ideje meglehetősen sikerrel kezelek (s akit annak idején Stekel küldött hozzám) Bécsbe szándékozom utazni” (Freud/Ferenczi 2000, 370. – 1911. január 8.), „A mellékelt kis cikket a Zentralblattnak írtam. Kérem, legközelebb küldje vissza; néhány további kisebb írással egyenesen Adlernak vagy Stekelnek küldöm el.” (Freud/Ferenczi 2000, 375. – 1911. február 11.). Vagy: „egy ellenszónok [...] (Stekel könyvéből idézve) a módszer borzalmait taglalta.”¹⁹ (Freud/Ferenczi 2000, 376. – 1911. február 16.). „Felfrisülten és teli munkakedvvel érkeztem haza, megírtam a Stekelnek (Zentralblatt) megígért kis cikket (Végbélsipoly következtében fellépő paranoia) [...]” (Freud/Ferenczi 2000, 420. – 1911. június 19.)

A pozitív említésekről sem szabad megfeledkezni, amelyek szintén szétszórtan fordulnak elő: „A Jahrbuch miatt nagyon dühös

¹⁷ Stekel: *Die Sprache des Traumes*. Wiesbaden 1911.

¹⁸ Stekel ekkor dolgozott a *Die Sprache des Traumes* című könyvén, és szorgalmazta a közös kutatás összesítését. Lásd 1910. október 10-i levél.

¹⁹ A budapesti Orvosi Körben, 1911. február 13-án Ferenczinek „Szuggestió és pszichoanalízis” címmel tartott előadásán.

vagyok, a dolog átláthatatlan; Stekel és Hischmann buzgón dolgoznak.” (Freud/Ferenczi 2000, 306. – 1910. augusztus 9.), „Nagyon örülök a sok szakirodalmi újdonságnak (Pfister²⁰, Graf²¹, Putnam²², Stekel), és a jövőre gondolva kezdem függetleníteni magam ellenfeleink ostoba és rosszindulatú csapkodásaitól.” (Freud/Ferenczi 2000, 339. – 1910. október 12. Ferenczi levele). 1911 májusa és júniusa kivételesen jó viszonyban telhetett: „Most szimbólumértelmezéseket gyűjtünk, mert beláttuk, hogy Stekel fontos munkáját, kritikusabban újra el kell végeznünk, és kérjük az Ön adalékait is (Rankhoz küldve). Stekelnek valószínűleg többnyire igaza van, de a maga ismert slampos, lelkiismeretlen módján.” (Freud/Ferenczi 2000, 407. – 1911. május 21.), „Stekel ígéri, hogy a kiválás, ha egyáltalán lesz, nyugodt formában zajlik majd. [...] Stekellel mint egyetlen szerkesztővel²³ jól ki fogok jönni s jobban tudom majd befolyásolni. El fogom viselni őt, jólelkűsége alapján ez lehetséges is.” (Freud/Ferenczi 2000, 413. – 1911. május 28.), „A csatolt levél ma jött Stekeltől. Teljesen nyíltan, de nagyon kedvesen válaszoltam neki. Megmondtam, hogy betegeim előtt, akik reá hivatkoztak, gyakran vitatnom kellett könyve (Angst-hysterie [Szorongásos hisztéria] túlzottan optimista hangvételét.” (Freud/Ferenczi 2000, 411. – 1911. május 30.), „Stekel új szimbólumait naponta erősítem meg, ma például az ikrek = herék azonosítást.” (Freud/Ferenczi 2000, 418. – 1911. június 5.). És: „nagyon jól megvagyok Stekellel, aki következetesen hűségesnek bizonyult. Remélem, az Ön élénkebb részvétele a lapban lesz e változás egyik kívánatos következménye.” (Freud/Ferenczi 2000, 424. – 1911. július 5.).

Ezek mögött a mondatok mögött azonban áttetszenek az idő közbeni folyamatos konfliktushelyzetek és kompromisszumok, amelyek zöme Stekel és Adler páros szövetségével kapcsolatos. Ennek az „összeesküvésnek” a lezárása olvasható az 1911. május 2-i levélben,

²⁰ Pfister, Oskar (1873–1956), svájci (zürichi) protestáns lelkész, aki egész életén át pszichoanalitikusként tevékenykedett.

²¹ Graf, Max (1871–1958), osztrák zenész, zenetudós, író, kritikus, a Szerdai Társaság tagja.

²² Putnam, James Jackson (1846–1918), amerikai neurológus és pszichológus, az Amerikai Pszichoanalitikus Egyesület alapítója és első elnöke.

²³ Adler ekkor még a *Zentralblatt* rovatvezetője.

ami megelőzi a barátságosabb hozzáállást: „Stekel közeledni próbált és különbékét kötött, biztosítva engem arról, hogy Adlerral való együttműködésének a Zentralblattnál vége. Meg kell tehát tartanom, aminek számos személyes oka is van, na meg az, hogy nem lehet kiszámítani, mekkora bajt okozna, ha kitaszítanánk. Meg alapjában véve jószándékú. A legutóbbi ülésen felolvastam álmkönyvének Ön előtt ismert bírálatát, és kijelentette – amúgy csendesen – esik az eső.” (Freud/Ferenczi 2000, 396.). Stekel és Adler együtt emlegetése olykor komikus formát ölt. „Mostanra túljutottam Fliessen²⁴, amire oly kíváncsi volt. Adler egy kis Fliess redivivus, éppoly paranoiás. Függelékét, Stekelt legalább Wilhelmnek hívják.” (Freud/Ferenczi 2000, 362.). Máskor dühösen ironikus: „persze kellemetlen, ha gyógyíthatatlan vagy nehezen hozzáférhető orvosokkal van dolga (például az infantilis-perverz Stekellel és a paranoiás Adlerral). Hozzájuk képest magamat meglehetősen ártalmatlan »esetnek« kell tekintenem.” (Freud/Ferenczi 2000, 384.). Van amikor az elkeseredettség hangján szól: „borzasztóan haragszom Adlerra és Stekelre. Már azt reméltem, hogy így vagy úgy létrejön valamiféle világos elkülönülés, de a dolog régóta egyhelyben áll, s emiatt bár úgy vélem, semmit sem lehet kezdeni velük, továbbra is együtt kell gürcölnünk.” (Freud/Ferenczi 2000, 353.). Freud sokszor megelégszik a rövid, száraz megjegyzésekkel is: „Sajnos, el kell ismernem, hogy Adler és Stekel tapintatlansága és megfontolatlansága ugyancsak megnehezíti a megértést.” (Freud/Ferenczi 2000, 347.), „Most keményen a körmére nézek a szerkesztő bizottságnak. Adlerral és Stekellel békésen fog végződni az ügy, de az én bécsi helyzetem nehéz.” (Freud/Ferenczi 2000, 358.). És megismerhetünk egy furcsa dinamikát, legalábbis Freud és Ferenczi érzékelésén keresztül: hol Adler a főgonosz, és Stekel húzódik vissza, hol fordítva zajlanak a dolgok – ha nem éppen közellenség mindkettejük: „[Adler] visszavonult. Stekel, aki most teljesen meg van vadulva, és úgy érzi, személye erős ellenállásba ütközik, felhasználta az alkalmat arra, hogy barátságáról biztosítsa Adlert.”²⁵ (Freud/Ferenczi 2000, 381.)

²⁴ Fliess, Wilhelm (1858–1928), berlini fül-orr-gégész, Freud barátja és korai levelezőtársa.

²⁵ Február 22-én Adler lemondott elnöki címéről a bécsi egyesületben, Stekel pedig az elnökhelyettesiről.

A Stekelről alkotott ítéletek és a Stekellel kialakított valóságos, óvatos viszony ellentmondásai jól kitűnnek abból a levélváltásból, amit Freud és Ferenczi Stekel egy könyvének recenzálása kapcsán folytatott: „Stekelnek megírtam, hogy Jung tőlem várja az álomról szóló könyvének bírálatát²⁶, s hogy ennek a kritikának »bipolárisnak« kell lennie, s kérdeztem, van-e ez ellen kifogása, mert ha igen, nem írom meg. Ha mégsem kérne fel, csupán hencegésből, hogy írjam meg a kritikát, akkor persze nagy zavarban lennénk, amiből az Ön ajánlata húzhatna ki bennünket. Köszönöm tehát segítőkészségét. Putnamot túlzottan igénybe vesszük ahhoz, hogy még a saját szennyesünk tisztára mosását is rábízhatnánk.” – így Freud (Freud/Ferenczi 2000, 387. – 1911. április 2.). Ferenczi reagálása két nappal később: „Nagyon örülnék, ha Stekel nem utasítaná el az Ön kritikáját; bármit írnék ugyanis a könyvéről, abban St.[ekel] és A.[dler] amúgy is az Ön nézeteinek visszhangját látná, ami persze nem tartana vissza attól, hogy megírjam a bírálatot.” (Freud/Ferenczi 2000, 389.). Majd még mindig a hat nappal korábban felvetett témára válaszolva: „A könyvet²⁷ még nem olvastam ki. Első felét olvasva tettem néhány széljegyzetet, amelyeket mellékelten elküldök Önnek. Tisztán gondolkodó ember számára kínos feladat végigolvasni ezt a tákolmányt. Teljesen bevált az Ön hasonlata a »virágágyban fetrengő disznó«-ról. Ha nem is ennyire nyíltan, de ezt sem kellene elhallgatnia a bírálatában.

De ha semmit sem változtat recenzióján, akkor is egy lidércnyomástól való megszabadulásként hat majd, ha végre a saját táborunkból hangzik fel tiltakozás az ilyen »slamposságokkal« szemben.” (Freud/Ferenczi 2000, 391.). Freud pedig helyesel Ferenczi neki szóló helyesléseire: „Ő [Stekel] nevelhetetlen egyén, mauvais sujet [rossz alany] és az is marad; a legutóbbi szerdai megbeszélésen ezt megint volt alkalmam látni.²⁸ Csak nem tudom rászálni magam, hogy a visszautasítást még világosabbá tegyem, de az elküldésről az Ön tanácsának értelmében lemondok. Széljegyzetei teljesen helyén-

²⁶ Freud bírálatának tervezete elkészült és felolvasásra került a bécsi egyesületben, de nem jelent meg.

²⁷ Stekel: *Die Sprache des Traumes*. Wiesbaden 1911.

²⁸ Az 1911. április 5-i ülésen Freud és Stekel nem értettek egyet az álmok és viselkedésmódok értelmezésével.

valóak, de lemondok arról, hogy mindenről szóljak, ami nem tesszik.” (Freud/Ferenczi 2000, 392.).

A Stekel különválása előtti évben (és Adler kilépése évében) Freud sommás összegzésben fogalmazza meg dilemmáját – Stekelt megtartani az analitikus mozgalomban, erős ellenérzései dacára is. „Stekel néha olyan undorítóan közönséges, hogy nehezemre esik tartanom magam vele kapcsolatos döntésemhez.” (Freud/Ferenczi 2000, 387.).

Viharok és csendek (1912-1924). A kilépés éve mindjárt az előző év hangulatában kezdődik, de megjelenik egy új motívum is: Stekel-ügyben Ferenczi szerepköre bővülni látszik. Már nem csupán Freud hangulatainak követője, szellemi cinkosa és Stekel munkásságának (hallgatólagosan) kinevezett bírálója és kontrollja – hanem valami sokkal személyesebb viszonyrendszerbe keveredik. Freud szembe helyezi őt Stekellel azon a téren, hogy ki legyen a pszichoanalízis technikai kérdéseinek gazdája, azonban egy később elejtett mondatával már igyekszik Ferenczit személyesen is Stekel ellen fordítani. „Elég célszerűnek tartanám, ha mostani érzelmi ürességét arra használná fel, hogy írna egy technikai cikket a Zentralblattnak. Magamnak két ilyenbe kell fognom, nem szeretném, Stekel kezében látni a technikai kérdéseket. [...] Az Ön onánia-tanulmányát szerdán olvasták fel, legtöbbször nagyon egyetértettek vele, magam is; Stekel hevesen támadta.” (Freud/Ferenczi 2002a, 46.). Lehet, hogy csupán Freud és Stekel kapcsolatának ideiglenes rendeződéséről tanúskodnak azok a további levélrészletek, amelyekben Stekel előfordul, de a kontextus a címzettnek, Ferenczinek joggal sugallhatja Stekel pozíciójának megerősödését, s kelthet akár testvérféltékenységet benne: „Ha Scheelert²⁹ akarja referálni, csak arra kérem, jelentkezzen Stekelnél.” (Freud/Ferenczi 2002a, 54.) „Köszönöm munkáját. Időközben befejezett Tanácsok³⁰ című írással együtt azonnal továbbítottam

²⁹ Scheler, Max (1874–1928), osztrák filozófus.

³⁰ Tanácsok pszichoanalitikus kezelést végző orvosoknak. (Ratschläge für den Arzt bei der psychoanalytischen Behandlung, 1912.)

Stekelnek.” (Freud/Ferenczi 2002a, 61.), „Mellékelek egy kis írást egy *déjà vu* esetről. Ha tudja használni, kérem, tegye A mindennapi élet [...] IV. kiadásába. Ha nem, adja át Stekelnek a Zentralblatt számára.”³¹ (Freud/Ferenczi 2002a, 87.), „A mindennapi élet [...] 4. kiadásának levonatát sajnos már visszaküldtem. Megfigyelését átadtam Stekelnek.” (Freud/Ferenczi 2002a, 88.).

Ez a hangvétel és a vele járó hangszerelés azonban hirtelen drasztikusan megváltozik. „Pümkösd előtt csúnya jelenet játszódott le a gonosz ragadozó, Tausk³² és Stekel között, mindenfajta utóhatásokkal. Stekel az utóbbi időben kevesebbet látogat, nyilvánvalóan feszélyezve érzi magát, s mivel még mindig kapcsolatban áll Adlerrel, meglepetések sincsenek kizárva. Jó és rossz keveredik tehát.” (Freud/Ferenczi 2002a, 92.). A hivatkozott „jelenet” már Stekel kiválásának előszele. Ennek megfelelően „jó és rossz keveredik” Stekellel kapcsolatban a levelezésben is. A visszafogott dicséretetek mintha szakmai tudásának szólnának. „Asszociációk segítségével rájöttem, hogy ezek hárman [Lear király lányai – H.Gy.P.] a végzet nővérei, a párkák, akik közül a harmadik azért néma, mert – a halált jelképezi (Stekel).” (Freud/Ferenczi 2002a, 104.), „Stekelen kívül, aki kegyes hangulatban van, s a ma megjelent Zentralblattban néhány találó, időnként elővigyázatlan megjegyzést tett közzé³³, még senkivel sem találkoztam itt.” (Freud/Ferenczi 2002a, 130.). Jellemével kapcsolatban viszont az egyáltalán nem visszafogott kirohanások erősödnek föl – árnyékot vetve a munkásság értékelésére is. „Stekel disznó, folyton szimatol, féltékenykedik és megbántódik. A »költőálmok«³⁴ nyomorúságos tákolmány; de folyton azt várja, hogy dicsérjem.” (Freud/Ferenczi

³¹ Ferenczi: Ein Fall von „*déjà vu*”. *Zentralblatt*, 1911–12 (II, 648). Magyarul, in: Ferenczi S.: *Ideges tünetek keletkezése és eltűnése, és egyéb értekezések a pszichoanalízis köréből*. Dick Manó, Bp., 1919, 83–85.

³² Tausk, Victor (1879–1919) Neki kellett volna átvenni a recenzió rovatot a *Zentralblatt*-nál. Stekel még írásai közléséhez sem kívánt hozzájárulni. Freud a provokációt az önmaga kiszorítására tett kísérletként értelmezte. Stekel egyedül folytatta a *Zentralblatt*-ot, Freud később új lapot alapított (*Internationale Zeitschrift für ärztliche Psychoanalyse*), szerkesztői Ferenczi, Rank és Jones.

³³ Stekel: *Fortschritte der Traumdeutung*. (Zentralblatt, 1912–1913, 154–158.).

³⁴ *Die Träume der Dichter*. Wiesbaden, 1912.

2002a, 133.), „Stekel itt is³⁵ újonnan pimasz nehézségeket támaszt, amelyek arra utalnak, hogy valamiben sántikál. Talán erőpróbára akarja vinni a dolgot a Zentralblattnál, amely elől biztosan nem fogok kitérni. Nem sajnálnám az áldozatot, hogy megszabaduljak tőle.” (Freud/Ferenczi 2002a, 136.). Nem sokkal később Freud egy hosszabb, Stekelnek szentelt levélrészben részletesen kitér a Tausk-ügyre, a kibékülések és összeveszések személyes jellegére és taktikai lépéseire – mindezt megfűszerezve Ferenczi személyének többszörös bevonásával: Ferenczi, mint akire Stekel féltékeny és Ferenczi, mint akiben Freud megbízik, s ennek jeléül meglepetti előtte a szerkesztői vörös posztot. Ez a levél felfogható egy hadüzenetről szóló értesítésnek, amelyben a háborúra készülő fél szövetségeket keres, s amely választott fegyvernemként és szintéreként magukat a háború kirobbantóit (de nem okait!), a folyóiratokat jelöli meg. Figyelemreméltó a katonai stílus használata, mintha egy tábornok pillantana végig seregén, háttérországán és helyzetén: „Időközben itt is történt egy s más. Kilátás van arra, hogy megszabadulunk Stekeltől³⁶, ami megéri az áldozatot. Ön tudja, hogy a legutóbbi kibékülés óta félelmetesen toleránsan és szeretetreméltóan viselkedtem vele. Nyáron állt elő kötekedéseivel és féltékenykedéseivel, először Ön miatt, majd bejelentette, felveszi a harcot az Imagóval³⁷. Végül a következő történt. Miután létrehoztam a referáló bizottságot, amelynek referátumokat kellett szerveznie a Zentralblatt számára – amire ő képtelen volt –, hirtelen bejelentette – az előzményeket lerövidíttem –, sohasem járulna hozzá, hogy Tausk doktor az ő lapjába írjon. A válaszom erre az volt, hogy ez nem az ő lapja, hanem az I. ψα V.-é³⁸, s az nem járja, hogy az egyesület egyik tagját a szerkesztővel fennálló személyes ellenségeskedés miatt kizárjuk a munkából. Részéről duzzogás volt a válasz. A következő héten három különböző oldalról tudatta velem,

³⁵ Jung Freudétól eltérő nézeteivel kapcsolatban.

³⁶ Stekel kilépését 1912. november 6-án jelentették be.

³⁷ *Imago. Zeitschrift für Anwendung der Psychoanalyse auf die Geisteswissenschaften*. Lehet, hogy Freud és Stekel szakításában Jungnak is szerepe volt.

³⁸ Internationale Psychoanalytische Vereinigung (IPV): Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület.

hogy különváljak, önállóan csinálja tovább a lapot és megnyitja mindenki számára. Kedvezőnek tartja tehát a helyzetet az árulásra.

Első reakcióm a következő volt. Megírtam neki, hogy mindaddig visszavonom utolsó technikai cikkemet, amíg a köztünk lévő véleménykülönbségek nem oldódnak meg. Bergmannhoz³⁹ – akiben egyáltalán nem bízom – azt a kérdést intéztem (X.22.), hogy konfliktus esetén vajon rólam vagy Stekelről óhajt-e lemondani.

Csak ma érkezett meg Bergmann válasza, miszerint néhány nap múlva visszatér a levél tartalmára. Stekel hallgat, tehát minden tervszerűen elő volt készítve. Másodjára ezért ezt léptem. St.[ekel]től azt kértem, nyilatkozzon, miután szándékairól már több közvetítőtől hallottam.

Még nem tudom, mit tesz majd. A további lépéseim azonban az eddigiekből következnek. Ha nem hajlandó teljes engedelmességre, és ha Bergmann válasza kétségeket ébreszt, akkor azonnal lemondok a lap szerkesztéséről, körlevél útján valamennyi barátunkat felszólítom, hogy nevüket és közreműködésüket vonják meg a laptól, s haladéktalanul belevágok egy új lap alapításába, amelyet mondjuk $\Psi\alpha$ Monatschriftnek lehetne elnevezni. Már megírtam Reiss⁴⁰ berlini kiadónak, aki júniusban »fanatikus hívünknek« ajánlkozott, de még nem küldtem el. Az új lapot már januárban el szeretném indítani, legszívesebben kéthavonta jelentetném meg. Az anyaggyűjtést azonnal megkezdeném. Kérdéses még a szerkesztők személye. Két személy között ingadozom: Abraham és Ön között.” (Freud/Ferenczi 2002a, 140-141).

Válaszul Ferenczi nyugtatja a vezért, s mint szárnysegédje – a még nem is létező új szerkesztőség nevében – szigorúságot ígér a renitensekkel szemben: „Nincs afelől kétségem, hogy Stekel nyomorúságos kudarcot vall azzal a próbálkozásával, hogy egyedül adja ki a Zentralblattot, azt hiszem azonban, meg fogja gondolni magát és beadja a derekát. Valószínűleg Bergmann is alaposan megfontolja a dolgot, mielőtt Stekel mellett dönt. [...] Túl soká áltattuk magunkat a »szabad vélemény nyilvánítás« szóvirágjával; a dolog végül odáig fajult, hogy

³⁹ A *Zentralblatt* kiadója.

⁴⁰ Reiss, Erich (1887–1951) német kiadó.

Jung, Adler és Stekel a mi lapjainkban terjesztették a $\Psi\alpha$ szellemének teljesen ellentmondó nézeteiket. Az új szerkesztőség sokkal szigorúbb lesz, szükség esetén az éles bírálattól sem tartózkodik!” (Freud/Ferenczi 2002a, 144-145.).

1912 október végére tisztázódnak a hovatartozások és az erőviszonyok, Ferenczi pedig, miközben leszólja az ellenség szellemi és jellemi kvalitásait, diktatórikus vezetésre buzdít: „Teljes szívemből gratulálok Önnek, hogy ilyen energikusan sikerült leráznia Stekelt. Kicsiny, de megbízható társulat sokkal többre képes, mint bolondok és tapintatlan egoisták nagy sleppje. Az erős kéz korszaka elijeszti a kételkedőket s felajzza a meggyőződéses híveket.” (Freud/Ferenczi 2002a, 146.). Nincs más hátra, Freud részéről kezdődhet a harc: „indul az akció, amely a Zentralblattnak a munkatársaiba fog kerülni. Stekel szerdán nem volt jelen, ami igazi felüldülést jelentett.” (Freud/Ferenczi 2002a, 147.). A háború valódi tétjét is jelentő győzelem után (megszabadulni Stekeltől) pedig így értékeli: „Stekel kiválása óta mintha egy rémálomtól szabadultunk volna meg. Meggyőződésem, hogy a dolgok így jobban mennek majd; sokkal jobb kedvvel ír az ember, ha nem ilyen lehetetlen alak a szerkesztő, mint ez a (sok mindenben mégannyira tehetséges) Stekel.” (Freud/Ferenczi 2002a, 157.). Stekel kiválásával azonban újabb probléma adódik: vajon veszélybe kerül-e emiatt a pszichoanalitikus tábor egysége, vagy újabb kiválások, illetve átállások várhatók? Freud óvatosan vár a válasszal a november 24-i konferenciáig: „Végre be tudok számolni Önnek a müncheni tanácsülésről.⁴¹ [...] Eredmény: a személyes és szellemi kötelek évekig szilárdak maradnak, nincs szó szétválásról és hasonlóról. Adler és Stekel Bécsben fabrikált madárijesztők.” (Freud/Ferenczi 2002a, 159.).

Az új év azonban újabb „madárijesztőt” fabrikál majd Jung személyében. A Stekel elleni harc friss emléke – egyelőre pozitív – viszonyítási pont marad: „Ön tudja, hogy F.-nak (nekem) különösképpen fontos volna megmutatnia, hogy a tudományos nézeteltérések gond nélkül elviselhetők a szervezet keretein belül, ha ezt, mint St.[ekel] és A.[dler] esetében, a személyes magatartás nem teszi lehetetlenné.” (Freud/Ferenczi 2002a, 196.). Freudnak azonban elment a kedve a

⁴¹ A regionális pszichoanalitikus egyesületek vezetőinek konferenciája.

hadviseléstől: „Ha csak annak a sok embernek a Stekel elleni akcióban tanúsított hitvány viselkedésére gondolok, gyanakodni kezdek a nevem varázsát illetően, és nem szeretném újból próbára tenni.” (Freud/Ferenczi 2002a, 264.).⁴²

Innen kezdve egészen 1923-ig Stekel neve Freud és Ferenczi levelezésében alig-alig, s jóformán indulatok nélkül, információszerűen fordul csak elő. Utolsó 1913-as említése: „egy Dr. Varjas⁴³ nevű úr, gimnáziumi tanár, aki érdeklődik a pszichoanalízis iránt (lásd a Stekel-féle lap referátum-rovatát⁴⁴) szeretné Önt felkeresni.” (Freud/Ferenczi 2002a, 214.). Majd egyszer 1914-ben: „Egyik unokatestvére (határozott anális jelleg) az az impotens férfi, akiről Stekellel konzultáltunk egyszer.” (Freud/Ferenczi 2002a, 284.). Kétszer 1917-ben új könyve⁴⁵ kapcsán: „Hogy Stekel új könyvet írt (onánia és homoszexualitás), annak meggondolására sarkall minket, hogy ki fogja recenzióját írni, s mit fog tudni mondani róla.” (Freud/Ferenczi 2003, 43-44.), „Stekel könyvét⁴⁶ Braumüller nem küldte el, azt írja, hogy Rank már kapott egy példányt belőle, és példányokat kér a referátumból.” (Freud/Ferenczi 2003, 61.). És végül 1922-ben: „Remélem, hogy bizonyos félreértések, melyek a Stekel-féle metodika árnyékát vetik rá [Groddecker – H.Gy.P.], el fognak tűnni.” (Freud/Ferenczi 2004, 150.). Az 1923-as év, nem véletlenül, s részben Stekel magatartásától és szándékaitól függetlenül, radikális változásokat hoz a tízéves csendbe.

Az „új szerzemény”. Hermann visszaemlékezése szerint a világháború után a magyar pszichoanalitikus egyesületben „Tagok voltak [...] Ferenczin kívül Hollós István, Lévy Lajos, Radó Sándor, Pfeifer Zsigmond, Feldmann Sándor, Róheim Géza, a jogász Felszeghy Béla.” (Hermann 1991, 134.). Feldmann bekerüléséről, 1919 februárjában

⁴² Bár érdemes volna megvizsgálni a mégiscsak bekövetkező erőpróba stratégiáit is, ez túllépné jelen írás kereteit.

⁴³ Varjas Sándor (1885–1940), tanár, filozófus.

⁴⁴ Hárnik Jenő recenziója a *Zentralblatt*-ban Varjas „A freudizmus kritikája,” című munkájáról.

⁴⁵ *Onanie und Homosexualität*, Berlin és Wien, 1917.

⁴⁶ Nem tudni, melyik könyvről van szó.

még lehetőségként, Ferenczi így számol be Freudnak: „Mint új szerzeményt említem Lampl barátját, Dr. Feldmann-t. Nemsokára a legügyesebbek közé fog tartozni. Egyelőre vendégeskedik az egyesületben – mely egyébként jól működik.” Freud/Ferenczi 2003, 214.). Az „új szerzemény”, úgy tűnik, sikeresen és konfliktusmentesen beépült az egyesületbe, s Ferenczi Freudnak a Róheim által megkapott díj alkalmából küldött 1921. júniusi üdvözetében az aláírók közt szerepel.⁴⁷ A felderítetlen Feldmann-incidens – legalábbis a róla történő folyamatos híradás – 1923 januárjában kezdődik el: „az ő [Révész Erzsébet⁴⁸] veszélyes helyzetében nem volna elfogadható, ha a Feldmann-kérdés felgöngyölítésével felzaklatnánk. A kivégzést tehát el kell halasztani.” (Freud/Ferenczi 2004., 156.). Ebből a levélrészletből mindenesetre az derül ki, mintha az ügy kapcsolatban állna valami módon Révész Erzsébettel is... Akármi is történt, a „kivégzés” nem soká késett. Ferenczi hosszasan beszámol róla és Feldmann reagálásáról. Leveléből kitűnik, 1) hogy Feldmann az egyesület tagja kívánt maradni akár praxisa fölládozása árán is; 2) hogy szigorú „szolgálati utak” uralkodtak; 3) hogy nem akarta elhinni Ferenczinek kizárása véglegességét, ezért magától Freudtól várt választ; 4) hogy az egyesületen kívül is pszichoanalitikusként kívánt dolgozni és publikálni; 5) hogy esetleges népszerűsége Ferenczi szerint potenciális veszélyeket rejtett: „Mai levelem fő célja, hogy beszámoljak a Dr.F.[eldmann]-esetről. – Miután kézhez kaptam az Ön és Rank⁴⁹ erre vonatkozó válaszát, azonnal magamhoz kérettem, és elébe tártam követelésemet. Szóhoz sem jutott a megdöbbenéstől, egészen magán kívül volt – aztán viszont panaszkodni kezdett az élet igazságtalansága miatt, jóllehet elismerte, hogy rosszakaratot nem feltételez rólam (legfeljebb túlzottan, mondjuk így, indokolatlanul óvatosságnak tart). Úgy bántam vele, mintha egy jellemgyengeségben szenvedő páciens volna, akire a

⁴⁷ További aláírók: Eisler, Eisler Rózsi, Felszeghy, Frau G., Hermann, Hollós, Hollós Olga, Pfeifer, Frau D. S. Pfeifer, Radó, Elisabeth R. Révész, Róheim, Róheim Bébi (Freud/Ferenczi 2004, 114-115.).

⁴⁸ Révész Erzsébet (1887–1923) ideggyógyász, Radó Sándor (1890–1973) pszichoanalitikus második felesége.

⁴⁹ Rank, Otto (1884-1939), osztrák pszichoanalitikus.

neurotikusok kezelését lehetetlen volna rábíznom és akit semmiképp sem tudnék meghagyni tagságában. Végül megígérte, hogy elküldi a lemondólevelét. Ma megint eljött és jóval enyhébb megvilágításban próbálta feltüntetni az egész ügyet; amikor látta, hogy hajthatatlan vagyok, azzal fordult hozzám, hogy ha tagságában meghagynánk, többé nem tartana igényt páciensekre és hajlandó lenne távol tartani magát az ülésektől. Én ezt a méltánytalan ajánlatát elutasítottam és megmondtam neki, éppen az a fő aggályom, hogy kilépett az egyesületből. Egyébként – mondtam – a kilépését szóban már bejelentette, én a nyilatkozatát tudomásul vettem és Önnel (Professzor Úrral) közöltem. Erre azt kérte, járuljak hozzá, hogy legalább írásban kikérhesse az Ön véleményét. Ettől is eltanácsoltam; végül azonban megígértem, hogy meg fogom Önt kérdezni. De megmondtam neki, hogy a válasz egészen bizonyosan elutasító lesz.

Mielőtt elment, többször is célzott arra, hogy mégis pszichoanalitikus akar maradni, még ha szervezeten kívül is, sőt »ha a szükség rávinné«, kénytelen lenne könyvek írásával reklámot csinálni magának. Azt feleltem neki, már régóta tudtam, hogy ő akar lenni a budapesti Stekel. – Aztán mintha biztosítékot akart volna kérni arra nézvést, hogy ebben a tevékenységében nem fogom háborgatni; azt válaszoltam, nem tanácsolnám neki, hogy a továbbiakban folytassa pszichoanalitikusi működését; pályát kellene változtatnia.

Most tehát arra kérem Önt, hogy egy hozzám intézett levélben mielőbb szíveskedjék néhány sorban elküldeni a Dr. F.[eldmann]-nak szóló elutasítást, hogy aztán azt telefonon közölhessem Dr. F.[eldmann]-nal és a következő ülésen bejelenthessem kilépését. A mai körlevélben (minden indoklást mellőzve) közzéteszem kilépési szándékának szóbeli bejelentését.⁵⁰

Személy szerint én természetesen nagyon örülnék, ha Dr. F.[eldmann] stekeliádáit meg tudnám akadályozni. Ezt viszont nehéz lesz nála elérni, hacsak nem folyamodom a végső eszközhöz (nyilvánossággal való fenyegetés), ami pedig a körülményeket figyelembe véve

⁵⁰ „Dr. Feldmann S. kilépése az egyesületből. (Utóbbiról eddig csak szóban értesültem, és az ügy írásbeli lezárásáig titkosan kezelendő.)” Idézi jegyzetben: Freud/Ferenczi 2004, 161.

kész lehetetlenség, sőt még a pszichoanalízisre nézve (a gyónási titok szempontjából) is káros volna.” (Freud/Ferenczi 2004, 160.) Feldmann esete, Stekelével szemben, akivel pedig már itt párhuzamba kerül, egyelőre nem a háborúé, hanem az egyházi büntetőeljárásoké. Ezt mutatja Ferenczi szóhasználata („gyónási titok”), s Freud hasonló nyelven fogalmazott válasza is: „Arra kérem, mondja meg Dr. F.[eldmann]-nek, hogy egyetlen lehetősége van vezeklésre, nevezetesen, hogy teljesen távol tartja magát a pszichoanalízistől és hogy a titok csak ilyen feltételek mellett maradhat meg a $\psi\alpha$ körein belül.” (Freud/Ferenczi 2004, 162. – 1923. március 19.) A bűnös azonban az intelmek dacára önálló útba kezdett, s ezen az úton találkozott össze két év múlva, szinte sorsszerűen vagy az önmagukat beteljesítő jóslatok logikája szerint – Stekellel. Érdekes történeti egybeesés, hogy 1924-ben kitör a második Freud – Stekel háború. Bár Feldmann ebbe cseppen bele, 1930-ig kell várni – amikor Freud és Ferenczi viszonya már gyengülőben van –, hogy, Ferenczi provokálására megívja vele saját külön csatáját.

Viszonyítási pontok (1924-től). 1912-ben attól kellett félni, hogy Stekel szakadást idéz elő a mozgalomban. Kiválásáig belülről jelentett veszélyt. A huszas évekre azonban pozíciója és tanítványi köre annyira megerősödött, hogy külső riválisként kellett számolni vele, ráadásul olyanként, aki egyrészt minden alkalmat megragadhat a visszavágásra, illetve akinek technikai tanai a Freudénál vonzóbb alternatívát képviselhetnek: „Botrány lesz⁵¹. Stekel nem fogja elmulasztani, hogy széltében-hosszában terjessze, de ezt is el kell fogadni.” (Freud/Ferenczi 2004, 254.). Stekel egyébként éppen a fordítottját érzékeltette ennek, amint ez Ferenczi „jelentéseiből” kiderül: „Hogy most áttérjek a groteszkre, – mit gondol, ki szólított meg tegnapelőtt? – Stekel, aki most néhány tanítványával van itt. Lóvá akart tenni, azt mondta, hogy egy hozzá írt levelében Ön a vele való méltányos bánásmódot ahhoz a feltételhez kötötte, hogy ő (Stekel) méltányosabb bánásmódban

⁵¹ A Rank körül kialakult helyzetre vonatkozik.

részesítse az Ön tanítványait.⁵² Nyíltan megmondtam neki, hogy én ezt nem hiszem el. Egyébként szájhősködik, mint mindig is tette.” (Freud/Ferenczi 2004, 256.). Az itt még csak csírázó intellektuális és morális leértékelés a következő levélben fokozódik: „Nem tudom, Stekel mit akarhatott azzal, hogy egy jelentéktelen (levélbeli) kijelentésemet közölte Önnel. Arról panaszkodott, hogy őt az »iskola« szisztematikusan elnyomja, én pedig azt feleltem, hogy erről ő tehet, majd ha tisztességes hangon fog róla beszélni, akkor ő is jogot formálhat elfogulatlan megítélésre. Örökké kapcsolatot keres, de a hozzá való közeledés egyszerűen nem jöhet számításba. Tehetsége részleges, intellektuálisan nulla, és egy moral insanity.” (Freud/Ferenczi 2004, 258.).

Ebben a mindkét fél kölcsönös gyanakvásából kialakult helyzetben kerül újra a képbe Feldmann, 1925-ben, először még csak egy kérdéssel felérő hír szintjén. „Dr. Feldmann (a mi Stekelünk) a bevált minta szerint kötetet jelentetett meg »Az ideges félelem«-ról.”⁵³ (Freud/Ferenczi 2005, 37.). Feldmann szakmai tudását és tehetségét, Stekelével ellentétben, Ferenczi sem most, sem később nem vonja kétségbe, hazai elismertsége és súlya pedig kiviláglik a következő vészjelzésből: „Az általunk elhajtott Feldmann doktor most Stekelnek adta el magát, s megalapította az ő »Független Pszicho-Analitikus Egyesület«-ének itteni fiókegyesületét⁵⁴. Emiatt kissé nagyobb hírverést kell csapnunk a közvéleményben, s már tanácskozunk a módokat illetően (nyilvános előadások, publikációk stb.).” (Freud/Ferenczi 2005, 66.).

Az „új háború” kettős gyökerű konfliktushelyzetből táplálkozik. Az egyik az aktív analitikus képzésnek a freuditól eltérő jellege, a másik – nyilvánosan, a felszínen – a pszichoanalízis elnevezés haszná-

⁵² Freud levele Stekelhez: „A barátaimnak és tanítványaimnak könnyebb lenne objektíven értékelni az Ön publikációit, ha Ön is udvarias tónusban fogalmazná meg a kritikáját és ellenvetéseit.” (Idézi: Freud/Ferenczi 2003, 257. old. 1. jegyz.).

⁵³ Vö. Stekel: *Nervöse Angstzustände und ihre Behandlung* (1908).

⁵⁴ Független Orvosanalitikusok Egyesülete magyarországi csoportja. Tagjai többek közt: Décsi Imre, Farkasházy Menyhért, Gartner Pál, Hajnal Richárd, Ornstein Károly, Pollák Konstantina, Rapaport Samu, Szalai Károly, Szinetár Ernő. Folyóiratuk a *Lélekkutatás* (1929–1932).

latának jogossága, de amelynek mélyén a tüzet Ferenczi és Feldmann személyessé vált, sokáig lappangó ellentéte szítja.

Freud csupán az első problémában érzi magát igazán érintettnek, Ferenczi helyeseli: „Teljes mértékben osztom Professzor Úr nézetét, azzal, hogy az oktatást azon kevesekre korlátozzuk, akik alávetik magukat a teljes képzés szigorának, az okulást keresők többségét (köztük értékes elemeket) valósággal az olyan sarlatánok karjaiba kergetünk, mint Stekel.” (Freud/Ferenczi 2005, 66.). Freud iróniába burkolt indultai talán még Ferencziénél is erősebbek: „Egyébként Stekel írt egy cikket a kérdéstről [a laikus analízisről – H.Gy.P.] a Neue Freie Presse-be, amelyben első pillantásra a várható 25% aljasság mellett legkevesebb 50% gyengeelméjűség lelhető fel.” (Freud/Ferenczi 2005, 139.). Ez a közösen táplált hangulat ad alkalmat arra, hogy Ferenczi adandó alkalommal újra előhazakodjon Feldmannal. Stekel viszont már addig is (1929) visszatérő viszonyítási pont marad. „Szakadárjaink legrémesebb hibái egyesülnek benne [Rankban – H.Gy.P.], Stekelhez hasonlóan az álomfejtés korlátlan önkényessége mellett teszi le a garast” (Freud/Ferenczi 2005, 96.). Viszonyítási pont úgy az elítélésben, mint a felmentésben: „Derekasán, szorgosan és önzetlenül dolgozik a nagy kórház⁵⁵ bűnügyi anyagán, Stekelnél volt analízisben, de ismeri tanárának hibáit.” (Freud/Ferenczi 2005, 160.). És viszonyítási pont legalább Freud számára saját munkásságát illetően is: „Közismert, hogy Stekel vaskos könyvet írt a témáról [a fetiszizmusról – H.Gy.P.]⁵⁶; az elolvasására nem tudtam rávenni magam, mégis tudnom kell, vajon az én megoldásom véletlenül nem lehető-e fel nála.” (Freud/Ferenczi 2005, 169. sk.). Eközben válik Feldmann is viszonyítási ponttá Ferenczi számára – 1927. november 13-i leveléből kihallik a saját tekintély féltése: „Csoportunk renegátja Feldmann, Stekel nyomán (ő az itteni képviselője) (ügyesen megcsinált) könyveket ír. Minthogy a titkát analitikus úton tudtuk meg, meg van kötve a kezünk, s hagynom kell érvényesülni. Egyre népszerűbbé válik itt.” (Freud/Ferenczi 2005, 178.).

1929–30-ban azután folyamatosan bombázza Freudot beszámolóival, melyeket összekapcsol a mozgalom közös ügyével. Feldmann itt már aljas közellenség: „Bizonyára emlékszik még az utálatos Dr. Feld-

⁵⁵ Dr. Karpman (?) a St. Elizabeth's State Hospital for Insane-ben (Washington).

⁵⁶ *Der Fetischismus, dargestellt für Ärzte und Kriminologen*, Berlin, 1923.

mannra, akit analitikus úton bevallott bűncselekmények miatt kiléptettünk az egyesületből. – Nos, a fickó egyre jobban elszemtelenedik, mert tudja, hogy engem köt az orvosi titoktartás. Emellett óriási mennyiségű Stekelrel és Adlerrel cicomázott tudománytalan nyomtatványt terjeszt, amelyet pszichoanalízisnek ad ki. Vettem a bátorságot, hogy ez ellen úgy az Ön, mint a saját nevemben tiltakozzam, minthogy (miként a British Medical Association) a tisztán freudi analitikusoknak tartottam fenn a jogot arra, hogy pszichoanalitikusnak nevezzék magukat. Abba a szemrehányásba, jelentettem ki, hogy ortodoxnak nevezzenek, szívesen beletörődöm; a feldmannizmus viszont mindkét előnyből részesedni akar: az olcsó forradalmi babérokból, de az ortodoxia mimikrijéből is. A nyilatkozat egy orvosi lapban jelenik meg; remélem, egyetért vele.” (Freud/Ferenczi 2005, 236-237. [vö. Hárs 2003]). Ferenczi fontosnak tartja, hogy minden egyes lépésről tájékoztassa Freudot: „Feldmann elleni támadásom már napvilágot látott s feszülten várom a hatásait.” (Freud/Ferenczi 2005, 239.), „Mint várható volt, Feldmann pimaszul válaszolt, s nem kíván lemondani a jogáról, hogy pszichoanalitikusnak nevezze magát. Ez ellen még egyszer tiltakoztam, de a személyeskedésben, ahová csábított, nem követtem, s válaszómban csak ennyit mondtam: »Feldmann merészkedik személyes térre vinni a vitát, holott nagyon jól tudja, mily tekintetek tartanak vissza attól, hogy róla véleményemet nyilvánosságra hozzam.« Tovább nem mehettem az analitikus-orvosi titoktartás megsértése nélkül. Azt hiszem, a provokációjának éppen ez lett volna a célja, hogy aztán mintegy hérosztratoszi módra magával rántsza az egész pszichoanalitikus mozgalmat.” (Freud/Ferenczi 2005, 242.), „Itt, Budapesten kellemetlen izgalmakat váltott ki a Feldmann-ügy. Minthogy tovább már nem tűrhettem csaló kiadványait, amelyek népszerűvé tették, nyilvánosan és egyértelműen kétségbe vontam személyes tisztességét. Ennek következtében a saját szűkebb körében is kissé megrendült a helyzete – miközben a legkülönbözőbb fegyverekkel (köztük a feleségétől származó veszélyes fenyegetésekkel) próbál kicsikarni belőlem valami kis flastromot a sebeire; eddig hiába. Be kell ismernem azonban, hogy az egész ügy olyan hatással van rám, amelyet csak a francia »écoeurant« szóval tudok megjelölni.” (Freud/Ferenczi 2005, 250.). Az apokaliptikus látomás felvázolása a visszacsatolás a Stekel-problémához: „A tanulni vágyók merev visszautasítá-

sával a Stekel- és Adler-tanítványok csapatát növeljük, s szinte minden érintkezést elveszítünk a szakmai körökkel, különösképpen vidéken. A magyarországi orvosok, akik Schildernél⁵⁷, Stekelnél és Stekel egyik tanítványánál képződtek, immár tőlünk függetlenül szerveződnek.”⁵⁸ (Freud/Ferenczi 2005, 246.).

Az egyik tanítvány nyilvánvalóan a hajdani „új szerzemény”, s a pszichoanalitikusoknak bizonyára volna rá tippje, miért nem írja le nevét Ferenczi a következő, szinte segélykérő sorokban sem: „Ismételten hivatkoznom kell arra, hogy a több mint tíz éves szünet alatt a magyar könyvpiacot egy Stekel-tanítvány művei árasztották el, aki ma úgyszólván az egyetlen forrás, amelyből a magyar olvasó pszichoanalitikus ismereteket meríthet.” (Freud/Ferenczi 2005, 271.). Freud mindközben összesen egyszer reagál, bölcsen és tömören: „Feldmann ügyében bizonyára helyesen cselekedett, de ezt kevésbé fontosnak érzem.” (Freud/Ferenczi 2005, 238.).

Számomra a történet két kérdőjellel fejeződik be. Az egyik Feldmann, a másik Stekel és Ferenczi neve mellé kerül. Pontosabban, az elsőt maga Ferenczi, a másodikat pedig Freud helyezi el. A két kérdőjel ellenkező előjelű. Ferenczi kérdőjele a múltra vonatkozik, és alanyának a mozgalomban tartására: „*Nem lett volna jobb a köreinkben tartani ezt az embert és megjavítani?* [kiemelés tőlem, H.Gy.P.] Hiszen az ellene szóló, analitikusan szerzett anyagot mégsem adhatom ki!” (Freud/Ferenczi 2005, 250.). Freud kérdőjele, amelyre Ferenczi válaszol, alanyának – a válaszadónak – a mozgalomból való jövőbeni esetleges eltávolodására utal: „Alaptalannak tartom attól való félelmét, hogy egy második Stekel fejlődhet ki belőlem.”⁵⁹ (Freud/Ferenczi 2005, 293.). Stekel, tehát nem Adler, Jung vagy Rank. Ami e két kérdőjelben közös, az a nevek súlya a pszichoanalízist is dokumentáló levelezésben. Stekel és Feldmann még 1931-ben is viszonyítási pontok. Ehhez képest kellene újraértékelni az aktív analitikus mozgalom helyét, és különösen Magyarországon, Feldmann Sándor cselekményszövege szerepét.

⁵⁷ Schilder, Paul (1886–1940), osztrák orvos, neurológus, pszichiáter és filozófus.

⁵⁸ A Feldmann által 1925-ben alapított Független Orvosanalitikusok Egyesületében.

⁵⁹ Célzás az „aktív technikára”. Lásd Hárs: 2003.

IRODALOM

- FELDMANN SÁNDOR (1930a): *A férfi ösztönelete*. Mai Henrik és Fia Könyvkiadó, Bp.
- FELDMANN SÁNDOR (1930b): Válasz Ferenczi Sándor nyilatkozatára. *Gyógyászat*, 70, 38.
- FELDMANN SÁNDOR (1931 [1923]): *A férfi impotenciája és annak gyógyítása*. Mai Henrik és Fia Orvosi Könyvkiadó, Bp.
- FELDMANN SÁNDOR (é. n.): *Idegesség és ösztönélet*. Novák Rudolf és Társa Tudományos Könyvkiadó, Bp.
- FELDMANN SÁNDOR (1925/1998): *Az ideges félelem*. Édesvíz Kiadó, Bp.
- FERENCZI SÁNDOR (1930a): A „pszichoanalízis” név illetéktelen használata. *Gyógyászat*, 70, 19.
- FERENCZI SÁNDOR (1930b): Viszontválasz. *Gyógyászat*, 70, 38.
- FERENCZI SÁNDOR (1929/1997): *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Filum, Bp.
- FERENCZI SÁNDOR (2000): A trágár szavakról. In: Erős Ferenc (szerk.): *Ferenczi Sándor*, Új Mandátum Könyvkiadó, Bp.
- FREUD, SIGMUND – FERENCZI SÁNDOR (2000–2005): *Levelezés*. I-III. köt. (Szerk.: Ernst Falzeder, Eva Brabant és Patrizia Giampieri Deutsch, Haynal André tudományos irányításával.) Thalassa Alapítvány-Pólya Kiadó, Bp.
A magyar kiadás egyes köteteinek megjelenési évei:
(2000): *Levelezés. 1908–1911*. I/1. kötet
(2002a): *Levelezés. 1912–1914*. I/2. kötet
(2002b): *Levelezés. 1914–1916*. II/1. kötet
(2003): *Levelezés. 1917–1919*. II/2. kötet
(2004): *Levelezés. 1920–1924*. III/1. kötet
(2005): *Levelezés. 1925–1933*. III/2. kötet.
- HARMAT PÁL (1994): *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Második, átdolgozott és bővített kiadás, Bethlen Gábor Könyvkiadó, Sopron.
- HARMAT PÁL (1991): Beszélgetés Hermann Imrével. *Thalassa*, (2), 1: 133-137.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2003): Mese az elfojtott erkölcsiségről és a kriminalitásról. *Iskolakultúra*, 2003/11. szám, 113-123.
- JONES, ERNEST (1973): Sigmund Freud élete és munkássága. Európa, Bp.